

ERMENİ MESELESİNİN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ*

(A GENERAL APPRAISAL OF THE ARMENIAN ISSUE)

Prof. Dr. Sina AKŞIN

ÖZ: Ermeni meselesi, 19. Yüzyılın son çeyreğine denk gelecek şekilde, Osmanlı İmparatorluğunun son günlerinde vahim sonuçlar yaratan pek çok meseleden bir tanesiydi. 1878'e gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki tüm Hristiyan nüfusları bağımsız veya özerk devletler kurmuşlardı. Bu süreçte Müslüman ve/veya Türk nüfusun Balkanlar'da sayıca bir hayli fazla olduğu, o coğrafyada yüzyıllardır yaşamış olduğu ve pek çok bölgede çoğunluk oluşturulduğu tamamen göz ardı edilmiştir. Üç büyük milli bağımsızlık hareketi olan Sırp, Yunan ve Bulgar bağımsızlık hareketleri, Müslüman/Türk nüfusun gitmesi ve gerekirse de yok edilmesi konusunda kararlıydı. Ermeni meselesi böyle bir arka plan mevcutken ortaya çıkmıştır. Dayanaksız görüş belirtmenin, ciddi tarih yazımında yeri yoktur. Ancak, Birinci Dünya Savaşı araya girmiş olmasaydı acaba Müslüman-Ermeni barışçıl ortaklaşmanın mümkün olup olmadığı çok cezbedici bir sorudur. Günümüzde Ermeni meselesinde yeni bir döneme giriyoruz. Ermeni diasporasının ve Ermeni propagandasının, Avrupa Parlamentosu, ABD Kongresi ve benzer kurumlardan elde ettikleri ilgiye bakarak kendilerinin başarı elde ettiğini düşünebilirler. Ancak, tam olarak istediklerini elde edebilecekleri kesin olmaktan çok uzak olasılıktır. Batı akademi dünyasında Ermeni meselesiyle ilgili daha dengeli görüşler yaygınlık kazandıkça, bu görüşler zamanla basına yansıtılacak, bu vesileyle de kamuoyunu etkileyecektir. Abartılı görüşlerinin artık kabul görmediğinin farkına varan ve eleştirel incelemelere maruz kalan Ermeni diasporası mensupları (ve eski Sovyetler Birliği'nde yaşamış olanlar), bu meselede tutkuyla kenetlenmiş oldukları konumlarından vazgeçmek durumunda kalacaklardır. Belki bu gelişme olduğunda, sembolik bir uzlaşma yapmak ve akademik bir tartışma gerçekleştirebilmek mümkün hale gelecektir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni meselesi, Balkan ulusal bağımsızlık hareketleri, Birinci Dünya Savaşı, Ermeni diasporası, barışma

* Bu makale, Sina Akşin, Essays in Ottoman-Turkish Political History (Gorgias Press & Isis Press, 2011, ss. 69-84) yayınlanan "A General Appraisal of the Armenian Issue" ("Ermeni Meselesinin Genel Bir Değerlendirmesi") başlıklı İngilizce makalesinin çevirisidir. Bu makalenin Ermeni Araştırmaları'nın bu sayısında yayınlanmasına izin verdikleri için Prof. Sina Akşin ve ISIS Press'e teşekkür ederiz.

Abstract: *The Armenian issue was one of the many issues which plagued the Ottoman Empire in its later days, corresponding to the last quarter of the 19th century. By the year 1878, all major Christian peoples of the Ottoman Empire in the Balkans had created their independent or autonomous states. During this process, no attention was paid to the fact that the Muslim and/or Turkish population of the Balkans were a very numerous element, that they had lived there for centuries, that in many areas they constituted majority. All three major national movements – the Serbian, Greek and Bulgarian movements – were determined that the Muslim/Turkish population should leave, that if need be, that they should be exterminated. It was against this background that the Armenian issue was raised. Speculation is incompatible with serious historiography. However, one cannot resist the temptation of asking whether or not Muslim- Armenian peaceful coexistence might not have been possible, if World War I had not intervened. Today, we are entering a new phase in the Armenian issue. The attention that the Diaspora Armenians and Armenian propaganda has been able to get from the European Parliament, the US Congress and similar bodies, may be seen as a success for them. However, it is far from certain that they will be able to get exactly what they want. As more balanced views of the Armenian issue become prevalent in Western scholarship, these will gradually filter down to the media and thus in turn influence public opinion. Armenians of the Diaspora (and those who had lived in the Soviet Union), seeing that their exaggerated views are no longer accepted, that they are being subjected to critical examination, will have to let go of their passionate positions. Perhaps then, a symbolic reconciliation and a scholarly dialogue will be possible.*

Keywords: *Armenian issue, Balkan national movements, World War I, Armenian diaspora, reconciliation*

Ermeni meselesi, 19. Yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde sıkıntı yaratan pek çok meseleden bir tanesiydi. Avrupa kamuoyuna göre Osmanlı İmparatorluğu "Avrupa'nın hasta adamı" idi. Bu durum, genel bir Avrupa savaşı tehdidi yaratan büyük sorun olan Şark Meselesinin de kaynağıydı. Avrupalı bakış açısına göre bu sorunun çözümü ulus-devletlerin kurulması ve Türklerin "tasını tarağını toplayarak" önce Balkanlar'dan, daha sonra, bir ihtimal, Anadolu'dan ya da en azından belli bir kısmından kovulmasıydı. Böylece, çok uluslu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu ayrı ulus-devletlere bölünecekti. Çoğu durumda açık olmaktan uzak olan ulusal yurtların net olmaması ve farklı etnik grupların birbirleriyle iç içe geçmesinden dolayı, ulus-devletlerin kurulması birçok insanın anayurtlarından kovulması anlamına gelmekteydi. Özellikle Müslümanlar için bu kovulma terör ve/veya katliamlar ile sağlanıyordu. Her bir etnik grubun milliyetçileri bu amacın karşı konulamaz cazibesine kapılmış ve Avrupa diplomasisi, barışçıl veya saldırgan yöntemlerle, bu amaca ulaşmak için gayret göstermiştir. 1878 yılına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki önemli bütün Hristiyan nüfusları bağımsız veya özerk devletler kurmuşlardı. Sadece Arnavutluk ve Makedonya'nın ve Trakya'nın bir kısmı kalmıştı, ancak Makedonya ve Trakya'nın Balkan devletleri arasında paylaşılmasının an meselesi olduğu düşünülüyordu. Yunanlıların da Osmanlı Asya'sında irredantist talepleri vardı. Bu süreçte Müslüman ve/veya Türk nüfusun Balkanlar'da sayıca bir hayli fazla olduğu, o coğrafyada yüzyıllardır yaşamış olduğu ve pek çok bölgede çoğunluğu oluşturduğu tamamen göz ardı edilmiştir. Üç büyük ulusal bağımsızlık hareketi olan Sırp, Yunan ve Bulgar bağımsızlık hareketleri, Müslüman/Türk nüfusun gitmesi ve gerekirse de yok edilmesi konusunda kararlıydı. Bu anlayışa göre; çoğunluğun yönetimi, kendi kaderini tayin etme ve anayurda sahip olma Müslümanların hakkı değildi.

Ermeni meselesi böyle bir arka plan mevcutken ortaya çıkmıştır. Bu konu önce 1868 Berlin Antlaşması (mad. 61) girmiş ve Osmanlı yönetiminin sözde "Ermeni" eyaletlerinde reformlar yapması istenmiştir. Daha sonra Ermeniler, 1878 Hınçak ve 1890'da Taşnak örgütlerinin oluşmasıyla özerklik/bağımsızlık için kışkırtmalara başlamıştır. Milliyetçi Ermeniler ve büyük olasılıkla çoğu Avrupalı, Balkanlarda gerçekleşen olayların burada da tekrarlanacağını düşünmüştür. Gerçekten de eğer İtilaf donanmaları veya orduları 1915 yılında Çanakkale'yi geçebilseydi veya Sevr Antlaşması yürürlüğe girseydi, bu amaçlarına ulaşmaya çok yaklaşabilirlerdi (tabii kurulacak Anadolu Ermenistan'ını uzun süre devam ettirebilirler miydi sorusu apayrı bir konudur).

Geriye dönüp bakıldığında, bu çabaların akılsızlığın en üst noktası olduğu görülmektedir, çünkü Ermeni örgütleri Bulgaristan modelini veya yöntemini seçmişlerdir. Bunun anlamı, terörizmin uygulanması ve Müslümanların katledilecekleri açık isyanların zaman zaman düzenlenmesiydi. Müslümanlar,

buna karşılık olarak, karşı katliamlar düzenleyecekti. Bu durum Avrupa kamuoyunun dikkatini çekecek ve Müslümanların katledilmesi göz ardı ederek (çoğu zaman bu katliamlar bildirilmiyordu) kendi hükümetlerine Ermenilerin lehine hareket etmeleri için baskı kuracaklardı. Bu yöntem çekici görünse de başarıya ulaşmasında ciddi engeller vardı: 1) Ermeniler, Anadolu'nun hiçbir yerinde çoğunluğu oluşturmuyordu. Sayılarının en çok olduğu Bitlis'te bile toplam nüfusun üçte biriydiler. 2) Doğu Anadolu, aşırı dağlık coğrafyası ve bölgede neredeyse hiç demiryolu ve karayolunun olmaması nedeniyle Avrupalı güçlere neredeyse tamamen kapalıydı. 3) Üstelik Ermeniler buna Jön Türk devrimi arifesinde ve sırasında (1908-1918) – devrimci hükümetin ülkede hızlı bir modernizasyona giriştiği sırada-kalkışmıştı. Başka bir deyişle, Ermenilerin düşmanı, eskinin çökmekte olan Sultanları değil, radikal yöntemlerle Osmanlı İmparatorluğu'nun “hastalığını” sonlandırmaya kararlı Jön Türk hükümetiydi.

Ermeni vekiller Meclisteki tartışmalarda aktif ve yapıcı rol üstleniyorlardı. 1909 yılındaki sonuçsuz kalan ve kısa ömürlü karşı-devrim sırasında Adana'da gerçekleşen kanlı olaylar dışında, Müslümanlar ve Ermeniler arasındaki ilişkiler barışçıldı ve tahminimce çoğu yerde 1890 öncesi samimiyet ortamına dönülmüş olmalıydı.

Bu, (tahmin niteliği taşıdığı için) doğası gereği gerçekte cevap verilmesi mümkün olmasa da geçerli bir sorudur; çünkü 1908 Devrimi sayesinde Ermeniler, diğer herkes gibi, Mecliste temsil edilme hakkını elde etmiştir. Bildiğim kadarıyla Taşnak-İttihat ve Terakki Cemiyeti (Jön Türkler) ilişkileri sürekliliğe sahipti ve samimiydi. Ermeni vekiller Meclisteki tartışmalarda aktif ve yapıcı rol üstleniyorlardı. 1909 yılındaki sonuçsuz kalan

ve kısa ömürlü karşı-devrim sırasında Adana'da gerçekleşen kanlı olaylar dışında, Müslümanlar ve Ermeniler arasındaki ilişkiler barışçıldı ve tahminimce çoğu yerde 1890 öncesi samimiyet ortamına dönülmüş olmalıydı. Savaşın başlamasından birkaç hafta önce Taşnaklar, Erzurum'da düzenledikleri kongrelerinde, Osmanlı karşıtı eylemlerde bulunmama kararı almışlardı. Ancak Rusya topraklarında yerleşik Ermeni çetelerin hararetli eylemleri, Amerikan misyonerlerin ve genelde Avrupalılar tarafından uzun yıllardır oluşturulan şartlanma ve verilen teşvik, Ermeni milliyetçi söylemi ve son olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi, Osmanlı ordusunun Rus ordusu karşısında Sarıkamış'ta aldığı feci yenilgi ve İtilaf ordularının güçlü filo ve donanmalarının Çanakkale önlerinde belirmesi; Ermenilerin tüm tereddütlerini gidermiştir. Pek çok Ermeni, tüm ülkelerde vatana ağır ihanet olarak görülecek bir eylemi gerçekleştirmişlerdir: düşmanın yanında yer almanın yanında, Ruslarla birlikte Osmanlı'ya karşı savaşmışlar, meşru devletlerine ve yurttaşlarına karşı gerilla savaşı başlatmışlardır. Tüm bunların sonucunda, Doğu ve Orta Anadolu'daki Ermeni nüfusunu Suriye'ye ve Irak'a nakledilmesi

kararı alınmıştır.¹ Bu süreçte birçok Ermeni ölmüştür. Bazıları intikam, hırsızlık, nefret gibi farklı sebepler yüzünden öldürülmüştür. Sonraki bazı durumlarda, yerel yetkililerin bu cinayetlere açık veya örtülü desteği olmuş olabilir. Büyük bir kısım Ermeni de, uygun ulaşım araçlarının olmaması sebebiyle uzun mesafeli yürüyüşler yüzünden ölmüştür. Savaş sırasında 1397 kişi, Ermenilerin tahliyesi sırasında yaşanan olaylarla bağlantısı olduğu gerekçesiyle askeri mahkemelerde yargılanmıştır. Doğu Anadolu'daki zorlu koşullara bir örnek olarak; Fransızların 1920 yılı kışında Maraş'tan çekilmeleri sırasında onlarla beraber İslahiye'ye yürüyen 5000 Ermeni'den 2000-3000 kadarının kötü koşullar, açlık, hastalık gibi sebeplerden ötürü öldüğüne dikkat çekmek istiyorum.² Yol üzerinde herhangi bir çatışma olmamıştı ve Fransız askerler şüphesiz kaçan Ermeniler için ellerinden geleni yapmış olmalıydı.

Soruna bir çözüm: Ermeni tarafı, Müslümanlar tarafından Ermenilere yönelik birçok mezalim hikâyesi anlatmaktadır. Bu hikâyelerin bazıları büyük ihtimalle uydurmadır, bazıları ise fazlaca abartılı olabilir, ancak bana öyle geliyor ki birçoğu doğrudur ve kınanması gereken eylemler içermektedir. Ancak Müslüman tarafının da birçok Ermeni mezalimi hikâyesi vardır.³ Aynı şekilde; bu korkunç hikâyelerinin bazıları büyük ihtimalle uydurmadır, bazıları ise fazlaca abartılı olabilir, ancak birçoğu doğrudur ve kınanması gereken eylemler içermektedir (Çoğu zaman Ermenilerin bizzat kendileri, kendilerinin sadece şehit olarak gösterildiği hikâyelerden sıkılıp, kendi kahramanlarına ve savaşçılarına -Müslümanları ne güzel "cezalandırdıklarını" anlatarak-methiyeler düzmeye başlamaktadırlar). Ne yazık ki, Ermeni yazarların veya Ermeni yanlıların pek azı bu simetriyi kabullenmeye hazırdır. Tehcir sırasında birçok Ermeni ölmüştür ancak aynı şekilde, 1914 ve 1923 yılları arasında 2,5 milyon Anadolu Müslümanı hayatını kaybetmiştir. Bunların pek çoğu kesin surette Ermeniler tarafından öldürülmüştür. Tabii ki de, acıları ne olursa olsun, hayatta kalan Anadolu Müslümanları anavatanlarında kalabilmişken, Ermenilerden hayatta kalanların imkân verilmesine rağmen genel olarak anavatanlarına geri dönmeyi tercih etmeyişleri gerçeğinde bir simetri yoktur.⁴ Bu bakımdan, Ermenilerin durumu belki de daha acıdır ve bu acının paylaşılması gerekmektedir. Ateş ve kılıçtan kurtulan yüzbinlerce Balkanlı

1 Suriye ve Irak o dönemde Osmanlı Devleti'nin eyaletleri olduğu için sınır dışı etme (deportation) kelimesinin yerine nakletme veya tahliye kelimesinin kullanılması gerekmektedir.

2 George Boudière, "Notes sur la Campagne de Syrie-Cilicie", *Turcica*, cilt IX/2-X, (1978), s. 160.

3 Bkz. Kâmuran Gürün, *Le Dossier Armenian* (Triangle, 1984); Kara Schemsi, *Turcs er Arméniens devant l'Histoire* (Genève, Imprimerie Nationale, 1919); Congrès National, *Documents Relatifs aux Atrocités commises par les Arméniens sur la Population Musulmane* (Constantinople, 1919); Général Mayéwski, *Les Massacres d'Arménie* (Petersbourg, Imprimerie Militaire, 1916). Son üç kitap tekrar basılmıştır.

4 Lozan Antlaşması'na göre (1923), Türkiye'den kopan topraklarda yaşayan Ermenilere iki yıl içerisinde Türkiye'ye gelme ve Türk vatandaşlığını seçme hakkı verilmiştir. Yanılmıyorsam, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Sovyetler Birliği de Ermenistan'a yerleşmek isteyen Ermenilere kapılarını açmıştır. Bundan önce veya bundan sonra Ermenilerin Ermenistan'a göç etmeleri mümkün müydü bilmiyorum.

Müslümanın anavatanlarından uzaklaştırılıp, Anadolu ve Trakya'ya sığınma tecrübesi olan Türkler, Ermenilerin duygularını anlayacak konumdadır.

Benim amacım kimsenin, özellikle de Ermenilerin acısını küçültmek değildir. Ancak bana öyle geliyor ki artık Ermeni sorunu 'çözülmelidir'. Tek gerçekçi ve insani çözüm ise Türkler ve Ermenilerin birbirlerine karşı büyük yanlışlar yaptıklarını açıkça kabul etmeleridir. Ermenilerin kendi aralarında Türklerle yönelik yanlışlarını kabul ettiğine inanıyorum. Ancak Ermeniler muhtemelen kendilerine yapılan yanlışların, kendi yaptıkları yanlışlardan daha büyük olduğu konusunda ısrar etmektedirler. Bu tartışılması gereken bir konudur, ancak korkarım ki bir çözüme ulaşamayacaktır, çünkü birincisi, asıl gerçekler az çok bilinse de, ayrıntıların çoğuna ulaşmak ya çok zor ya da imkânsızdır. İkincisi, bu çok duygusal bir konudur. Ancak farz edelim ki Birinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında Anadolu'da hayatını kaybedenlerin anısına bir anıt dikilseydi ve Türk ve Ermeni halkı temsilcileri bu anıta çelenkler bıraksaydı, böyle bir hareket sorunun çözümünde önemli bir yol kat edilmesine sebep olurdu. Umut ederim ki Türkler ve Türkiye Ermenileri bunu yaparlar. Ancak peki ya Sovyet Ermenileri, ya Diaspora Ermenileri, ya da Avrupalı Armenofiller? Bana öyle geliyor ki bu sonuncu grup kendilerini öyle bir psikolojiye sokmuştur ki çoğu böyle bir hareketi yapmakta zorluk çekecektir.

Türklerin ve Avrupalıların konuya ilişkin tutumu: Birinci Dünya Savaşının sonunda Osmanlı hükümeti, Anadolu'da büyük ve bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını sağlayacak Sevr Antlaşmasını (1920) imzalamıştır. Ancak hiçbir devlet bu antlaşmayı onaylamamış, dolayısıyla hiçbir zaman yürürlüğe girmemiştir. Tersine, galip demokrat ve milliyetçi Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, Anadolu'nun bütünlüğünü koruyan ve kurulan yeni devletin tam bağımsızlığını güvence altına alan Lozan Antlaşması'nı (1923) imzalamıştır. Bu gelişmelerin sonucunda, 1915 yılında tahliye edilmemiş veya savaşın sonunda geri dönmüş Ermenilerin büyük bir kısmı kendi iradeleriyle Anadolu'yu terk etmiştir. Geride çok az bir miktar Ermeni kalmıştır. Ermenistan ile ilişkiler 1920'nin sonunda Gümrü Antlaşması ile kurulmuştur. Türkiye'deki yeni rejim, geçmişten radikal bir kopuştu, tamamen yeni kurumlar oluşturmak için yola koyulmuş devrimci bir cumhuriyet idi. Hatta alfabe bile değiştirilmiştir. Türkler, Osmanlı geçmişinin ve beraberinde Ermeni sorununun sonlandığını ve unutulduğunu düşünmüştür. Osmanlı tarihine ilişkin Türk tarih okul kitapları Ermeni sorunundan bile bahsetmemiştir. Üniversite profesörleri veya tarihçiler genel olarak bu konuyla ilgili kayda değer araştırmalar yapmamışlardır. (Belki de tek önemli istisna Esat Uras'ın 1950 yılında yayınlanan *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* adlı kitabıdır.)

Türkler, Osmanlı geçmişine ait olduğu ve artık önemsiz olduğu gerekçesiyle

Ermeni sorununa neredeyse hiç aldırış etmezken, bu konu Avrupa’da ve Amerika’da Ermeniler ve başkaları tarafından – bir hayli arka planda- canlı tutulmuştur. Mesela Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu* (1961) (*The Emergence of Modern Turkey*) adlı kitabında, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu’nu anlatırken Ermeni tahliyesinden hiç bahsetmemektedir, ancak daha sonra “Ümmet ve Millet”⁵ adlı bölümde Ermeni sorunu ve tahliyesi hakkında iki kısa paragrafı vardır. Başından beri Türkler, geçmişle bağlarını kopardıklarından emin olmuşlardır.

Ne var ki, Avrupa kamuoyunun, diğer tüm kamuoyları gibi, özellikle yabancı ülkelere gelince, klişeler (kalıplar) içerisinde düşünme eğilimi vardır. Bu klişelere göre, Brezilyalılar samba yapar, Meksikalılar sombrero giyer ve siesta yapmayı sever, İspanya’da boğa dövüşü yapılır, Fransızlar şarap ve kadın sever, Almanlar kilolu ve biraya düşkündür, vs. Dolayısıyla, “haremler ülkesi” ve bununla birlikte, Avrupa’nın önemli bir kısmını fetheden ve hükmeden (aynı şekilde geri kalan kısmını terörize eden) “barbar, kafir Türkler” şeklindeki Türkiye klişesi, Atatürk reformlarının çağdaş Türkiye’si imajıyla beraber bir arada var olmaya devam etmiştir.

Türkler, Osmanlı geçmişine ait olduğu ve artık önemsiz olduğu gerekçesiyle Ermeni sorununa neredeyse hiç aldırış etmezken, bu konu Avrupa’da ve Amerika’da Ermeniler ve başkaları tarafından – bir hayli arka planda- canlı tutulmuştur.

Bu klişe, Ermeni (veya Ermeni yanlısı) anlatımları olduğu gibi kabul etmeye hazırdı. Aslına bakılırsa, yıllar geçtikçe Ermeni anlatımı, rahatlıkla ve eleştirisiz bir şekilde, daha da abartılı hale gelmiştir. Bu abartının gelişiminin incelenmesi ilginç bir çalışma olacaktır. Ancak unutulmamalıdır ki ilk baştaki anlatının kendisi zaten yeteri kadar tek taraflı ve abartılı idi. Bu anlatı, İtilaf güçlerinin savaş dönemi propaganda makinesi tarafından, Toynbee, Bryce ve ‘askerlik hizmetlerini’ kendi tarih yazımları ile yerine getiren diğerleri tarafından hazırlanmıştı.⁶ Almanları “Hunlar” olarak niteleyen ve Alman askerlerini Belçikalı çocukları aç bırakan ve savunmasız kadınları süngüleyen kişiler olarak gösteren korkunç hikâyelerini uyduran veya abartılı hale getiren bu aynı propaganda makinesi idi.

15 Temmuz 1974’te, o zamanlarda Yunanistan’ı yöneten darbe komutanlarının

5 B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Oxford, 1968), s. 356.

6 Toynbee daha sonra şunu söylemiştir: “Türk Hükümeti’nin Ermenilere yönelik muamelesi ile ilgili mevcut tüm belgelerin, savaş propagandası olarak yayınlanan ve dağıtılan ‘Mavi Kitap’ ta derlenmesi için İngiliz Kralı’nın Hükümeti tarafından görevlendirilmişim!” Ermenilerin Ruslarla savaş sırasındaki işbirliği ile ilgili ise şunu söylemiştir: “Ermeniler, karşılığında Müttefiklerin kendileri için bir şey yapmalarını taahhüt ettirmeden, Müttefiklere yardım ederek kendilerinin Türkler tarafından katliama uğramalarını sağlamışlardır.” A.J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey* (Boston, Houghton Mifflin, 1923), ss. 49-50.

desteğiyle, EOKA'nın (aşırı sağcı Kıbrıs Rum terör örgütü) lideri olan Nikos Sampson, Kıbrıs'taki iktidarı ele geçirmişti. Darbenin amacı muhtemelen Yunanistan ile birleşmekti. Bunun üzerine Türkiye, Kıbrıs Rumları'nın baskılarından (ve mezalimlerinden) çok acı çekmiş olan Kıbrıs Türkleri'ni korumak için, Londra ve Zürih uluslararası anlaşmaları tarafından kendisine verilen müdahale hakkını kullanmıştır. Bir Türk kuvveti Kıbrıs'a iniş yapmış ve adanın kuzey bölümünü işgal etmiştir. Bir sonraki yıl, Türk büyükelçisinin Viyana'da öldürülmesiyle (22 Ekim 1975) doğrudan Türk diplomatlarını hedef alan Ermeni terör kampanyası başlamıştır. O zamandan beri, 30'dan fazla diplomat katledilmiştir. Bu saldırıların büyük bir kısmı Avrupa ülkelerinde meydana gelmiştir. Türk Hava Yolları da sık sık bu saldırıların hedefi olmuştur. Ermeni teröristler 1982 yılında Esenboğa Havalimanı'nda (Ankara) ve 1983 yılında Orly Havalimanı'nda ayırım gözetmeksizin saldırıda bulunmuşlardır (ilkinde 9, ikincisinde 8 kişi ölmüş ve birçok kişi yaralanmıştır). Bir propaganda eylemi olarak, bu terör kampanyasının son zamanlara kadar büyük bir başarı olduğunu kabul etmek gerekir: 1) Uzunca yıllar, Avrupa polisi, sırta kadem basmış gibi görülen suçluları yakalayamamıştır. Sonraki yıllarda, bazen şüpheliler yakalanmış, fakat çoğu davada serbest bırakılmış, beraat etmiş veya hafif cezalar almışlardır. Ermenilere, teröristlerin davalarını Osmanlı ve Türk hükümetlerinin 'suçlarının' gösterişli bir şekilde yargılandığı propaganda yerlerine dönüştürme izni verilmiştir. 2) Avrupa gazeteleri, radyo-televizyon ağları halklarına son cinayetlerin neden olduğunu "açıklamak" için derhal "Ermeni soykırımı" hikâyelerini anlatmışlardır. Bu tip davranış bir diğer saldırılar için 'içten' bir davet olmuştur.

Neden Avrupa Ermeni terörünü "çok iyi" karşıladı? Birincisi, çünkü birçok Avrupa ülkesi, becerileri ve çalışkanlıkları sayesinde kendileri için bir yer yaratan Ermeni azınlığa sahipti. Bu, hikâyenin kendi taraflarını yaymak için kullanılan belli bir etkinin uygulanmasına olanak tanımıştı. Bu, Türklerin Ermeni meselesini önemsemediği bir zamanda meydana geliyordu. Avrupalıların hikâyenin Ermeni yorumunun kabul etmesinin bir diğer nedeni ise, başlangıçta Avrupa'nın müşterek aklının⁷ arka planında olsa bile bu yoruma verimli bir zemin temin etmiş olan eskiden kalma "barbar, kâfir Türk" klişesiydi. Üçüncü olarak, Yunan cuntasının ve Sampson darbesinin faşist doğasına ve Kıbrıs'taki Türk müdahalesinin hukuki niteliğine rağmen, Yunan propagandası bunun açıkça "Türk istilası" olduğunu hatırı sayılır derecede Avrupa kamuoyunun aklına sokabilmişti. Dördüncü olarak, Avrupa kamuoyunun Türkiye'deki 1980'den beri var olan askeri yönetim ve/veya sıkıyönetim kanununa olan olumsuz tavrı da önemli etkenlerden birisiydi. Bu faktörler eski klişeyi yeniden canlandırmış ve Atatürk'ün çağdaşlaşan, gelişen Türkiye'sinin imajının geri plana düşmesine yardımcı olmuştur.

7 Bu makalede Avrupa ve Avrupalılar hakkında söylediklerim genelde Kuzey Amerika'yı da, gerçi muhtemelen daha da az mertebede, ilgilidir.

Tabii ki de cevap verilmesi gereken bir diğer soru da neden Ermenilerin terörist kampanyalarına 'birdenbire' 1975'te başladıklarıdır. Bir etken, büyük ihtimal, Kıbrıs meselesi nedeniyle Avrupa'da oluşan Türk karşıtlığından yararlanma arzusuydur. Bir diğer etkense Kıbrıs Rumları'nın Türk müdahalesinin öcünü almak için yaptıkları teşvik ve yardım olabilirdi. Birçok Kıbrıs Rumu terörizm konusunda çok fazla tecrübe sahibiydi. Bir üçüncü etken, özellikle Marksist Ermeni terör örgütü ASALA'ya olan Sovyet teşviki olabilirdi. Muhtemelen bunun gerekçesi NATO içinde bir başka uyumsuzluk unsuru ortaya çıkarmak olabilirdi. Akla gelen son bir faktör ise oldukça fazla Ermeni nüfusuna sahip olan ve son zamanlarda anarşi ve iç savaş koşulları yaşayan Lübnan'da teröristlerin kolayca eğitilebilmesiydi.

Terörizmle birlikte ortaya çıkan ahlaki meseleler: Demokraside, kitlesel medyanın herhangi bir organının fikirlere ve önyargılara sahip olma hakkı vardır. Bir televizyon ya da radyo kanalı, bir gazete aşırı uçtaki Ermeniler tarafından sergilenmekte olan Ermeni meselesinin her harfine inanabilirler. Eğer isterlerse Ermeni 'soykırımı' hakkında günlük programlar veya tam sayfa hikâyeler yapabilirler. Bununla birlikte edep, ahlak ve medeniyet gerektir ki bir Türk, Ermeni teröristler tarafından öldürüldüğünde, Ermeni propagandasını bir kez daha ortaya koymak yerine bu davranış tamamen ve doğrudan kınanmalıdır. Söz konusu kitlesel medya, propagandalarını aradan 'münasip' bir süre geçtikten sonra yapmalı ya da devam ettirmelidirler. Aksi halde, merhumun ailesi hala suikastın şoku altında titrerken, bu tip bir propaganda tiksindirici bir davranış olur. Bu ayrıca bir sonraki cinayet için bir davettir. Medeniyet kelimesini kasıtlı olarak kullandım. Barbarlıktan medeniyete giden dönüşümün en önemli niteliklerden birisi, cezayı sadece suçu işleyen kişiye vermektir, başka kimseye değil. Ailesini, akrabalarını, komşularını, hemşerilerini, dindaşlarını cezalandırmak barbarlığın ve/veya radikalliğin işaretidir. Medeni bir insan, 1915'te henüz hayatta olmayan bir Türk'ü öldürmede en ufak bir adalet göremez veya görmemelidir. Ermeni meselesinde, Avrupa basınının sergilemiş olduğu tutumu, genel olarak; ahlak ve edep anlamında iç karartıcı bir başarısızlık, en ilkel önyargıya teslim olmuşluktu.

Ayrıca, böylesi tenkit edilmeyen Ermeni yanlısı tavrın muhtemelen Ermenilerin kendilerine kötülük etmek olduğuna dikkat çekmek isterim. Adalet hakkında fikri olan hiç kimse Ermenilerden 1915'te yaşadıkları trajik olayları unutmalarını bekleyemez. Ancak, bir şeyi unutmamak başkadır; trajik olayları bir etnik grubun esas özelliği yapmak, bunu o grubun başkaları tarafından tanınır özelliği haline getirmek bir başka şeydir. Ben sosyal psikolog değilim, ama bana öyle geliyor ki ikinci durum pek sağlıklı değildir. Etnik grup olarak Ermeniler; kendilerine has dilleri ve dinleriyle, çeşitli nitelikleriyle, kendi vatanlarından tahliye edilmiş olmalarından daha fazla belirleyici niteliğe sahiptirler. Yaşama gücü olan bir etnik grup geçmişte değil, şu anda ve

gelecekte yaşamalıdır. İkinci olarak, Ermeni terörünü ‘başarı’ olarak göstermeye meyilli olan tutumlar ve davranışlar büyük olasılıkla çoğu kez terör örgütlerini Ermeni toplumunun temsilcilerine dönüştürmektedir. Eli silahlı kişilerin hükmetmesi, idare etmesi veya temsil etmesinden ortaya çıkan tatsız sorunlar, hakkında yeteri kadar bilinen ve detaya girilmesi gerekmeyen bir meseledir.

Türk ilgisizliğinin sonu: Ermeni terör kampanyasının bir sonucu, bazı Türklerin ve Ermeni yanlısı (veya Türk düşmanı) olmayan bazı batılıların meseleyi araştırmaya başlaması olmuştur. Araştırmaları, Ermeni propagandasının bazı abartılarını, çarpıtmalarını veya uydurmalarını ortaya çıkaran belli başlı yayınları beraberinde getirmiştir. Ermeni meselesi hakkında dengeli, nesnel bir görüş sahibi olmayı arzulayanlar bu yayınları okumaları gerekecektir. Bunların bazılarını sıralayacağım ve ana düşüncelerini belirteceğim.

Ermeni terör kampanyasının bir sonucu, bazı Türklerin ve Ermeni yanlısı (veya Türk düşmanı) olmayan bazı batılıların meseleyi araştırmaya başlaması olmuştur. Araştırmaları, Ermeni propagandasının bazı abartılarını, çarpıtmalarını veya uydurmalarını ortaya çıkaran belli başlı yayınları beraberinde getirmiştir.

Bu kitaplardan birisi Şinasi Örel ve Süreyya Yuca'nın eseri olan *Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*'dür.⁸ Bu kitabın ana düşünceleri Türkkaya Ataöv⁹ tarafından İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak özetlenmiştir. Andonian, İçişleri Bakanı Talat Paşa tarafından yazıldığı iddia edilen ve Ermeni katliamının emrini veren bazı telgrafları elde etmiş ve sonrasında

yayımlamış Ermeni'nin adıdır. Adı geçen çalışma sözde belgelerin sahte olduğunu kanıtlayan ayrıntılı bir araştırmadır.

Bir diğer çalışma Bilal Şimşir'in *Malta Sürgünleri*¹⁰ adlı kitabıdır. Şimşir burada, İngiliz ve Türk arşiv belgelerine göre, Birinci Dünya Savaşı sonunda İngilizler tarafından Malta'da Ermenilere zulüm yaptıkları gerekçesiyle mahkemeye çıkarılması amaçlanan 140 tutuklu Türk'ün hikâyesini

8 Şinasi Örel ve Süreyya Yuca, *The True Nature of the Telegrams Attributed by the Armenians to Talat Pasha*, Ankara, TTK 1983.

9 Türkkaya Ataöv, *The Andonian "Documents" Attributed to Talat Pasha are Forgeries!* (Ankara, SBF, 1984). Ataöv, *Ermeni Sorunu Üzerine Bir İngiliz Kaynağı (1916); A 'Statement' Wrongly Attributed to Mustafa Kemâl Atatürk* (SBF, 1984), *A Brief Glance at the "Armenian Question"* (Ankara Ticaret Odası, 1984) gibi kitapçıkların yazarıdır.

10 Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, İstanbul, Milliyet y., 1976. Yazar aynı konuyu İngilizce yazılan "The Deportees of Malta and the Armenian Question", *Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey* (1912-1926) (İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1984) adlı makalelerde de işlemektedir. Şimşir ayrıca *British Documents on Ottoman Armenians* (Ankara, TTK) ve *The Genesis of the Armenian Question* adlı kitapları yayımlamıştır.

anlatmaktadır. Ancak, Osmanlı arşivleri İstanbul'u işgal eden İngilizlerin (hem de Fransız ve İtalyanlar) kontrolünde olmasına ve – Ermenilerin yardımıyla – kanıtları toplamak için 3 yılları olmasına rağmen ortaya bir şey çıkmamıştır. Bununla da kalmayıp, Tevfik Paşa hükümeti 1919 Şubat'ında 5 tarafsız ülkeye -yani Danimarka, İsveç, İsviçre, Hollanda ve İspanya'ya- yönelik not hazırlayarak, Ermenilerin naklinden ve beraberinde gelişen olaylardan sorumlu olanları ortaya çıkaracak olan Soruşturma Komisyonu'na her ülkeden ikişer tane jüri göndermelerini istediğinde (Osmanlı hükümeti bütün masrafları karşılamayı üstlenmiştir); İngilizler bu girişimi önlemek adına tedbirler almışlardır. Fransızlarla birlikte İspanyol, Danimarkalı ve Hollandalı hükümetleri bu çağrıya olumlu cevap vermekten vazgeçirmişlerdir. İsveç ve İsviçre için, işgalci güçler bu hükümetlere çekilen telgrafları engelleyecek kadar çok ileri gitmişlerdir.

Bir üçüncü çalışma emekli büyükelçi Kamuran Gürün'ün çalışmasıdır. Çalışma; Türkçe ve Fransızca¹¹ (Fransızca baskısı 360 sayfadır) yayımlanmış ve bu meseleyi 1923 Lozan Anlaşması'na kadar araştıran kapsamlı bir kitap şeklindedir.

Dördüncü kitap ise Justin Mccarthy'nin *Muslims and Minorities* adlı 20. Yüzyılın başındaki Osmanlı Anadolu'sunun nüfus mevzusunu inceleyen demografik bir çalışmadır.¹² Her topluluk ayrı ayrı ele alınmış ve vilayet vilayet, resmi Osmanlı kaynaklarından çıkan rakamlarla Patrikhane ve Avrupa kaynaklarıyla karşılaştırılmıştır. Ermeni nüfusuyla ilgili olarak çıkan sonuç 1.500.000'dir. Bu önemlidir, çünkü Ermeni propagandası 1915'te ölenlerin rakamlarını düzenli olarak şişirmektedir. Savaş zamanı İtilaf propagandası bu rakamı 300,000 olarak tahmin etmekteydi. Savaş sonunda, Ermeni Milli Heyeti başkanı Boghos Nubar Paşa, 11 Aralık 1918 tarihli ve Fransız Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir mektupta; müttefiklerin işgal ettiği topraklarda (Kafkasya, İran, Suriye-Filistin, Musul-Bağdat) 390.000 kişinin hayatta olduğunu ve 600.000 ile 700.000 kişinin nakledildiğini tahmin etmiş ve çölde kaç kişinin hayatta olduğunun bilinmediğini kaydetmiştir. Bu son kategoriyi olmamış gibi kabul etsek bile, o zaman Nubar Paşa'ya göre 210.000 ile 310.000 arası Ermeni savaş sırasında hayatını kaybetmiştir. Yıllar içinde, bu rakamlar o kadar şişirilmiştir ki Ermeni propagandası artık 1915'te 1.500.000 ve hatta 2.000.000 Ermeni'nin öldüğünü iddia etmektedir. Son rakam tabii ki de bir imkânsızlıktır, çünkü her şeyden önce Anadolu'da o kadar çok Ermeni

11 A.g.e.

12 Justin McCarthy, *Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* (NYU Press, 1983). McCarthy ayrıca *Armenians in the Ottoman Empire...* kitabındaki çok aydınlatıcı bir makale olan "The Anatolia Armenians, 1912-1922"yi yazmıştır. Makalesinde McCarthy 19. Yüzyılda Osmanlı "Ermenistan"ının sadece ismen var olduğunu, Doğu Anadolu'nun her yerinde azınlık olduklarını, Batı Anadolu vilayetlerinde Doğu'dan daha fazla Ermeni'nin yaşadığını belirtmektedir.

yoktu. İlk rakam da imkânsızdır, çünkü doğru olsa bile Anadolu’da yaşayan her bir Ermeni’nin tahliye edildiği ve bu süreç sırasında her bir Ermeni’nin öldüğü anlamına gelir. Bu doğru değildir. Her şeyden önce, her Ermeni tahliye edilmemiştir. İzmir gibi cepheden uzak yerlerde Ermeniler tahliye edilmemiştir. Savaşın sürdürülmesine tehdit olarak görüldükleri yerlerde ise, bazı Ermeniler –aileler veya sadakat içerisinde Osmanlı ordusunda görev Ermeniler, rahipler, Protestan ve Katolik Ermeniler, doktorlar, eczacılar- tahliyeden muaf tutulmuşlardır. İkinci olarak, eğer tüm Ermeniler ölmüş olsaydı, şimdiki sayıları 1.750.000’i bulan ve çoğunlukla tahliyeden hayatta kalanları çocukları ve torunları olan Diaspora’nın (Türkiye ve Sovyetler Birliği dışında) açıklamasını yapmak imkânsız olurdu.

Stanford J. Shaw ve Ezel K. Shaw’a göre, ölen Ermenilerin sayısı yaklaşık olarak 200.000’dir.¹³ Gürün’ün tahmini ise en fazla 300.000’dir.¹⁴ McCarthy şöyle demiştir:¹⁵

“Güvenilir istatistiklerden biliyoruz ki 1912-22 savaşlarında ölen Anadolu Ermenilerinin sayısı 600.000’den biraz daha azdır, iddia edildiği gibi 1,5 ya da 2 milyon değildir. Gerçi 600.000 de az bir rakam değildir. Ermeniler büyük bir ölüm oranının cefasını çekmişlerdir. Ama ölen Ermenilerin sayılarını göz önünde bulundururken, ölen Müslümanların sayıları da dikkate alınmalıdır. İstatistiklere göre 2,5 milyon, çoğunluğu Türk olan Anadolu Müslümanları da hayatlarını kaybetmişlerdir. Ermenilerin anavatanı olan 6 Vilayette 1 milyondan fazla Müslüman ölmüştür. Bu Müslümanlar en az Ermeniler kadar büyük bir ölüm oranının cefasını çekmişlerdir. Bu rakamlar bize Anadolu vatandaşlarının tam olarak nasıl öldüklerini anlatmamaktadır. İç savaş, Müslümanların ve Ermenilerin zorunlu göçleri, toplumlararası savaş, hastalık ve özellikle açlık o zamanki belgelerde ölümlerin nedenleri olarak listelenmiştir. Anadolu ölüm oranları sadece savaş zamanındaki asker ölümleri değil, ayrıca Ruslarla Osmanlı arasındaki uluslararası savaşın ve Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki toplumlararası savaşın ortasında kalan erkek, kadın ve çocuk, Ermeni ve Müslüman ölümleriydi. Hem yazılı deliller hem de istatistiklerinden biliyoruz ki, Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki toplumlararası savaş ölümlerin başlıca sebeplerinden biriydi. Sivas vilayeti, örneğin, savaş bölgesinde değildi; Rus ordusu asla bu kadar uzağa erişemedi.

13 Stanford J. Shaw and Ezel K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Tarihi*, vol.II (Cambridge, UP, 1977), s. 316.

14 Gürün, s. 226

15 McCarthy 1984, ss. 23-25. Kendisi *Muslims and Minorities* kitabında şöyle der: “Savaş zamanı ölümlerini bulmak için, önce Ermeni mültecilerinin sayısı tahmin edilmelidir. Onların sayımı kesinlikle ise büyük ve hata başa çıkılmaz bir sorundur.”, s. 121.

Yine de 180.000 Sivaslı Müslüman öldü. Aynısı Anadolu'nun geri kalanı için de geçerliydi... Bence artık 1912-1922 olaylarını oldukları gibi, bir insanlık felaketi olarak kabul etme zamanıdır. Bunları intikam talep eden mezhepsel acı çekiş olarak nitelendirmeye bir son verme zamanıdır.”

Heath Lowry Bristol belgelerini (Amiral Bristol, savaşın sonunda Türkiye'de ABD Yüksek Temsilcisi olarak görev yapmıştır) ve Morgenthau'nun anılarını (Morgenthau, savaş sırasında İstanbul'da ABD Büyükelçisi olarak görev yapmıştır ve anıları Ermeni propagandasının tipik kaynaklarından biridir) incelediği ilgi çekici bir makale yazmıştır.¹⁶ Lowry makalesinde; Ermeni görüşünün aksine Bristol'un Türk yanlısı olmadığını, ancak Morgenthau'nun kesinlikle bir Türk düşmanı olduğunu, Türklerden nefret ettiğini ve hor gördüğünü göstermeye çalışmıştır.

Soykırım sorunu: İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, toplu kıyımlar katliam olarak adlandırılıyordu. Ancak ülkelerinin sadık vatandaşları olan 6 milyon Yahudi'nin soğukkanlı, sistematik bir biçimde ve böyle bir muameleye neden olacak hiçbir şey yapmamışken Naziler tarafından toplu kıyıma uğramaları insanlık tarafından o kadar dehşet verici bulunmuştu ki, eski katliam kelimesi böyle bir eylemi açıklamak için yeterli bulunmamıştır. Bunun sonucunda soykırım kelimesi önerilmiş ve genel kabul görmüştür. 1945'teki Nürnberg yargılamalarında, bu kelime kullanılmış ve böylece resmi olarak tanınmıştır. Daha sonra, Birleşmiş Milletler *Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi*'ni hazırlamış ve 1948'de kabul edilmiştir. 12 Ocak 1951'de yürürlüğe giren bu Sözleşme Türkiye tarafından imzalanmış ve onaylanmıştır. Sözleşmenin şekillendirilmesinin arkasındaki ilk itici güç Nazi eylemleri olsa da, Sözleşmenin hazırlandığı sırada kavramın kapsamının genişletilmesine yönelik birçok girişim olmuştur. En sonunda soykırım; ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubun tümünü ya da bir bölümünü –sırf bu grup oldukları için- yok etme niyetiyle yapılan eylemler olarak tanımlanmıştır. Bir başka deyişle; bir kişinin yok edilmesi cinayet, cinayetin daha büyük ölçekte yapılması katliam, ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubu –sırf bu grup oldukları için- yok etme niyetiyle katliam yapılması ise soykırımdır. Dolayısıyla bir olayın soykırım olarak tanımlanabilmesi için bir grubu yok etme niyetinin varlığı ispat edilmelidir. Böylece 1951'den bu yana soykırım, katliamın aksine, hukuki ve iyi tanımlanmış bir kavramdır.

Bütün bunlara rağmen, Osmanlı hükümeti tarafından 1915'te yapıldığı iddia edilen Ermeni “soykırımı” hakkında çok fazla laf dönmektedir. Ermeni propagandası bugünlerde katliam kelimesini unutmamıştır. Ermenilerin ve destekçilerinin kullandığı tek kelime soykırımdır. Hukukçuluk yapmış ve daha

16 “American Observers in Anatolia ca 1920: The Bristol Papers”, *Armenians in the Ottoman Empire...*

sonra sosyoloji profesörü olmuş Güney Afrikalı Leo Kuper, *Genocide*¹⁷ (Soykırım) adlı bir kitap yayınlamıştır. Bu, küçük yazıların kullanıldığı 200 sayfalık bir kitaptır. Kuper, her türlü olayı ele almakta veya bahsetmektedir: Asur savaşları, Truva, Kartaca, Cengiz Han, Timurlenk, Haçlı Seferleri, tüm Avrupa'daki Yahudi katliamları, "kâfir" Hristiyanlar (Albili tarikatı, Hussitler, Huguenotlar), Amerikalı Kızılderililer, Güneybatı Afrika (1904), Hindistan'ın bölünmesi, Hiroşima, Sovyetler Birliği, Cezayir, Ruanda, Burundi, Bangladeş, Kamboçya, vs. Hukukçu geçmişinden olsa gerek, Kuper farklı olayları soykırım olarak nitelemekte oldukça dikkatli davranmaktadır. Kendisinin de dikkat çektiği gibi, "Soykırım tanımına niyetin dâhil edilmesi, tespit edilmesi zor öznel bir unsur getirmektedir." (s. 33). Kuper; "'Önemli' veya 'kayda değer' miktarda mağdur olmadıkça soykırım suçlaması tercih edilmemektedir" (s.32) şeklinde bir varsayım yaparak Sözleşme'ye kanımca mantıklı bir düzeltme (ve sınırlama) getirmektedir. O kadar dikkatli davranmaktadır ki "soykırımsal katliam" kavramını ortaya atmaktadır. Kuper, "Soykırımsal katliamın dâhil edilmesinin, farklı olayların seçilmesindeki uyuşmazlıkları azaltacağını" dileğini belirtmektedir (s.10). Kuper daha öncesinde şu uyarıyı yapmaktadır: "Dâhil edilebilecek vakaların seçimi konusunda bir ön-sorun vardır. Bu sorun, vakanın soykırım olması yönündeki bir hükmü kapsamaktadır. Soykırım suçlamalarını inceleyecek bir uluslararası ceza mahkemesinin olmaması ve Birleşmiş Milletler'in bu konudan kaçınması sebebiyle, *bu hüküm kaçınılmaz olarak biraz kişisel ve bazen de tartışmalıdır.*" (s.9) (eğik yazılı kısımlar benim vurgum S.A.). "Soykırımsal katliam" terimini, kadim Asurlulardan günümüz Kamboçya'sına, ele aldığı çok sayıda olaya titizlikle uygulamaktadır. (Sadece bir ufak hata belirleyebildim, o da "Burundi soykırımı"ndan bahsettiği kısım: s.162). Ancak iki olayı "soykırımsal katliam" kavramının dışında bırakmıştır: Almanların Yahudilere yönelik soykırımı ve "Türklerin Ermenilere yönelik soykırımı." Adalet anlayışı olan hiç kimsenin birinci vakaya itiraz edeceğini zannetmiyorum, ancak ikinci olay için ise maalesef bunu söylemek mümkün değildir, zira bu Kuper'in kendi deyişiyle, "kaçınılmaz olarak bu biraz kişisel ve bazen de tartışmalı bir hükümdür."

Kuper; kitapta tam bir bölüm ayırdığı Ermeni konusunda, Andonyan belgelerinden hiç bahsetmemesine rağmen, yok etme niyeti tespit etmekte hiç güçlük çekmiyor. Lepsius, Morgenthau, Bryce, savaş dönemi Toynbee gibi Ermeni propagandasının klasik kaynaklarını temel alarak sakince şu sonuca varıyor: "Ermeni toplumunun yok edilmesinin tüm ülkeye yayılmış olması, zamanlaması, genel şekli, bir merkezi idare kararı sonucuydu." Bu noktada insanın, Türk bakış açısını bilenlerin de iyi bildiği iddia edilen yok etme kastına karşı tüm savları sayası geliyor. Ancak bir sonraki cümlede Kuper bu savları kibirli bir şekilde önceden reddediyor (gerçi bu savların varlığından pek haberi

17 Leo Kuper, *Genocide*, Penguin Books, 1981.

varmış gibi gözüküyor): “Ancak, bu *dolaylı* bir şekilde *ilerlemiştir*; yani merkezden yönetilen katliamlar olarak değil, yerel toplumsal güçlere önemli derecede bağlı, düşük maliyetli bir operasyon olarak soykırımsal sürecin harekete geçirilmesiyle yürütülmüştür.” (eğik yazılı kısımlar benim vurgum) Böylece Kuper, tüm vicdanını ve sağduyusunu bir kenara itip, belki de farkında olmadan yeni bir kavram icat ediyor: dolaylı soykırımsal niyet. Bu noktada korkarım Kuper’in önsözünde Ermeni davasının en önemli destekçilerinden biri olan Prof. Richard Hovannisian’a, onu ‘dengeleyecek’ başka bir isimden bahsetmeden, teşekkür ettiğini fark etmemek mümkün değildir.

Soykırım terimini savunan başka bir kaynak, Paris’te Türkiye’yi yargılayan (13-16 Nisan 1984) ve ‘kaçınılmaz’ soykırım sonucuna varan sözde Permanent Tribunal of Peoples’dir (Halkların Daimi Mahkemesi).¹⁸ Bu sözde mahkemeye göre sonuç kaçınılmazdır, çünkü Türkiye gıyabında ‘yargılanmış’ ve mahkemeye, Ermeni propagandasının Hovannisian, Lepsius, savaş dönemi Toynbee, Bryce gibi klasik isimleri tarafından hazırlanan ‘belgeler’ sunulmuştur (bu ‘belgelerin’ kim tarafından sunulduğu da merak konusudur). Türk Konsolosluğu’nu işgal eden ve bir çalışanını öldüren dört ASALA üyesinin yargılandığı Paris’teki bir mahkemede Prof. T. Ataöv’ün verdiği ifade de belge olarak cılız bir tarafsızlık gösterisi yapılmaya çalışılmıştır. Aslında editörler Mahkemeye ufak bir ‘haksızlık’ yapmıştır, çünkü görünüşe göre Mahkeme, Dış Politika Enstitüsü tarafından yayınlanan *The Armenian Issue in Nine Questions and Answers (Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu)* (Ankara, 1982) kitabını da ‘dikkate almıştır’ (kitapta ss. 203-252).

Vandemenlebroucke’nin raporu: Avrupa Parlamentosu son dönemde Ermeni sorunuyla ilgilenmeye başlamıştır. Saby, Charzat, Glinne ve Fuillent tarafından Sosyalist Grubu temsilen verilen önergede; Türk hükümetinin “1915 soykırımını” kabul etmeyerek “Ermenistan’ın tarihsel gerçekliğini yok etmiş olduğu” ve bunun terörizmi harekete geçirdiği belirtilmiş ve Avrupa Ekonomik Topluluğu Bakanlar Konseyi’nden (yani ilgili ülkelerin hükümetlerinden) ve BM’den Ermeni soykırımını tanımaları istenmiştir. Bunun üzerine konu, Dış İlişkiler Komitesi’ne yönlendirilmiştir. Komitenin Belçikalı Üyesi Vandemenlebroucke, *Ermeni Sorunu’nun Siyasi Çözümüyle İlgili Taslak Raporu* hazırlamıştır (26 Haziran 1985). Morgenthau, Chaliand ve Ternon, Libaridian, Bryce, savaş dönemi Toynbee, Lepsius, Kuper vs. gibi isimlerden ve ‘denge sağlamak’ adına da Gürün’den alıntılar yaparak, ‘kaçınılmaz’ olarak soykırım sonucuna ulaşmıştır. Ancak birkaç cümle sonra şunları söylemektedir: “Türk Hükümeti artık Türk-Ermeni sorunun tarihini ve ‘soykırım unsuru’nu

18 *Le Crime de Silence: Le Génocide des Arméniens* (Paris, Flammarion, 1984). Düzenlemesi, C. Mouradian and A. Aslanian-Samuelian’ın yardımıyla Gérard Chailand tarafından yapılmıştır. G. Chailand, *Le Génocide des Arméniens 1915-1917* (Brüksel, Complexe, 1980) adlı kitabın (Yves Ternon ile birlikte) yazarıdır.

inkâr edemez.” Andonian belgelerinin sahte olabileceği görüşünü bir dipnotla kibirli bir şekilde reddetmesine rağmen, “soykırım” ile aynı olmayabilecek “soykırım unsuru” kelimesini kullanmıştır. Bundan sonra ise şunu ilan etmektedir: “Türk hükümetinin bunu tanınması, Ermeni diasporasından ayrılmış muhalif bazı grupların yaptığı anlamsız, aciz ve affedilemez terörizm eylemlerinin temel nedenlerinden birini de ortadan kaldıracaktır.” Bu her ne kadar bir vaat gibi görünse de, bir uyarı, hatta bir tehdit olarak da algılanabilir: eğer Türk hükümeti “soykırımı” tanımazsa, bu ayrık muhalif grupların anlamsız, aciz ve affedilemez eylemleri devam edecektir. Tam bu noktada çok yerinde bir soru sorulabilir. Genel anlamda, şu veya bu durumdaki bir katliamın

Genel anlamda, şu veya bu durumdaki bir katliamın varlığının ortaya çıkarılması ve tanınması zor olmayabilir, çünkü bu olgularla ilgili bir meseledir (gerçi olguların ortaya çıkarılması zor bir iş olabilir). Soykırım ise hukuki bir terimdir, çünkü olguların yanında, niyet unsurunun da ortaya çıkarılması ve bunun bir ceza hukukçusunun metodolojisiyle yapılması gerekmektedir.

varlığının ortaya çıkarılması ve tanınması zor olmayabilir, çünkü bu olgularla ilgili bir meseledir (gerçi olguların ortaya çıkarılması zor bir iş olabilir). Soykırım ise hukuki bir terimdir, çünkü olguların yanında, niyet unsurunun da ortaya çıkarılması ve bunun bir ceza hukukçusunun metodolojisiyle yapılması gerekmektedir. Türk hükümeti (ya da Avrupa Parlamentosu¹⁹) bunu yapacak bir konumda mıdır? Mesela İngiltere (diyelim ki Hindistan’la ilgili), Fransa (diyelim ki Cezayir veya Huguenotlar’la ilgili), ABD (diyelim ki Kızılderililer veya Vietnam’la ilgili), Belçika (Kongo’yla ilgili), İtalya (Libya veya Etiyopya’yla ilgili), Bulgaristan (Türlere karşı), Sovyetler Birliği (Kırım’la veya Afganistan’la ilgili), Japonya (Çin’le ilgili) konusunda herhangi bir hükümet bunu yapacak durumda mıdır? Sanırsam hukukçular

ve tarihçiler bu hususta birlikte çalışarak her bir olayla ilgili bir sonuca ulaşabilirler. Peki ya diğer hukukçu ve tarihçiler böyle bir sonuca itiraz ederse? Böyle bir durumda farklı görüşler karşısında siyasi sorumluluğu olan hükümetler nasıl karar verebilir veya hareket edebilir?

Son zamanlarda ABD Kongresi’ne 24 Nisan 1985’in (Ermeni devrimci komitelerinin Osmanlı hükümeti tarafından yasa dışı ilan edilmesi ve liderlerinin 1915’te tutuklanmasının yıldönümü) “İnsanın İnsana Karşı Gaddarlığının Anılması Ulusal Günü” olarak belirlenmesi için bir ortak karar tasarısı sunulmuştu (H. J. Res. 192). Bu tasarı, ABD Başkanı’nın o günü “tüm soykırım kurbanlarını, özellikle de Türkiye tarafından 1915 ile 1923 arasında

19 Vandemeulebroucke’nin kendisi raporunu “Siyasi Çözüm” olarak adlandırmıştır. Hukuki bir sorunun “Siyasi Çözümü” olabilir mi? Ve bu “çözüm” ne kadar ciddi veya itibarlı olur?

işlenen soykırımın bu tarihte tüm dünyadaki Ermeniler ve onların dostları tarafından anılan 1,5 milyon Ermeni kökenli mağdurlarını” anma günü olarak gören bir bildirge yayınlamasını talep etmektedir. İlk olarak soykırım teriminin gereksinimi ve kabulü, daha önceden de belirttiğim gibi, Yahudilerin Naziler tarafından yok edilmesinden kaynaklandığına dikkat çekerim. Görünüşe bakılırsa, o zamana kadar, “katliam” kelimesi ve kavramı yeterliydi. Bu kavrama Soykırım Sözleşmesi tarafından getirilen genişletme, en mükemmel soykırım örneğinin Yahudi Soykırımı olduğu gerçeğini bulanıklaştırmaz. Bildirgenin yapmaya kalkıştığı gibi, Yahudilerin yaşadığı bu çok büyük trajedinin Ermeni meselesinin gölgesinde bırakılmaya çalışması, Yahudilerin trajedisine neredeyse bir saygısızlık olarak gözükmektedir (gerçi Ermeni meselesi de bir trajedir, *ancak* bu trajedi iki taraflıdır). ABD Dışişleri Bakanı George Schultz’un Temsilciler Meclisi Sözcüsüne gönderdiği mektup; parlamento veya hükümet gibi herhangi bir siyasi kuruluşun, özellikle soykırım suçu gibi hukuki bir karar içeren tarihsel olayları değerlendirirken karşılaştıkları ikilemleri iyi resmetmektedir. Schultz: “60’tan fazla çok saygıdeğer Türk ve Orta Doğu çalışmalarından bilim insanlarımız, H. J. 192’nin tarihi varsayımlarını sorgulamıştır. 70 yıl önce Doğu Anadolu’da meydana gelen tarihi trajediyi reddetmesek de, tasarıya karşı çıkmak için güçlü sebepler mevcuttur. Bu tasarının reddedilmesinin güvence altına alınması için sizden yardım istiyorum” demiştir.

Avrupa Parlamentosu veya ABD Kongresi tarafından yapılan beyanatlar hiçbir zaman tarafsızlığın getirdiği itibarı elde edemezler, zira Avrupa’da ve ABD’de –Türklerin aksine- Ermeniler ülkelerinin temsilci kurumlarında faaliyet gösteren bir baskı grubudur. Ayrıca siyasi kurumlardan hukuki veya soykırım beyanatu gibi sözde hukuki kararlar beklemek, kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırıdır, ki Montesquieu bu ayrılığı sadece demokrasinin değil, aynı zamanda medeni ve saygın yönetimin yegane temeli olarak kavramıştır. Bir başka deyişle, siyasi kurumlar hukuki süreçlere ya da, ilave edersem, tarihe (veya genel olarak bilime) müdahale edecek bir konumda olmamalıdır.

Sonuç olarak şunu söyleyebilirim ki Diaspora Ermenilerinin ve Ermeni propagandasının Avrupa Parlamentosu, ABD Kongresi ve benzeri kurumlardan elde ettikleri ilgi, onlar için bir başarı olarak görülebilir. Ancak, tam istediklerini elde edecekleri kesinlikten uzak bir ihtimaldir. Bunun niye böyle olduğu için birkaç neden sıralanabilir. Birincisi, Türk yanlısı bilim adamlarının Ermeni meselesi tarihine odaklanan gecikmiş dikkati meyvelerini vermeye başlamıştır. Bu çalışmalarını göz ardı etmek ciddi bir biçimde tarafsız olduklarını iddia edenler giderek daha zor hale gelecektir. İkinci olarak, Batı kamuoyu Ermeni terörünün ve sonuçlarının bazı çirkin boyutlarının farkına varmaya başlamıştır. Üçüncü olarak, Türk imajı son zamanlarda gelişmeye başlamıştır. Türkiye’nin tam demokrasiye giden geri döndürülemez gelişimi de bir

unsurdur. Bir diğeri ise bağımsız (ve gayet demokratik) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ekonomik ve idari olarak sağlanması ve onun Kıbrıs Rum Kesimiyle olası federal birliğe dair olan uzlaştırıcı tavrıdır (bu uzlaştırıcı tavır, Rum Kesiminin uzlaşmaz ve küstah tutumu sayesinde daha belirgin hale gelmektedir).

Ermeni meselesine daha dengeli görüşler Batılı bilim dünyasında daha yaygın olmaya başladıkça, bunlar yavaş yavaş basına doğru yayılacak ve bundan dolayı sırayla kamuoyunu etkileyecektir. Diaspora Ermenileri (ve Sovyetler Birliği'ndekiler) kendi abartılı görüşlerinin artık kabul görmediğini, ciddi bir irdelemeye tabi olduklarını görünce ihtiraslı tutumlarından vazgeçmek durumdan kalacaklardır. Belki o zaman, sembolik bir barışma, bilimsel bir diyalog mümkün olacaktır.

Kaynakça

- A 'Statement' Wrongly Attributed to Mustafa Kemâl Atatürk*, SBF, 1984.
- A Brief Glance at the "Armenian Question"*, Ankara Chamber of Commerce, 1984.
- Boudière, George. "Notes sur la Campagne de Syrie-Cilicie", *Turcica*, cilt IX/2-X, 1978.
- Congrès National, *Documents Relatifs aux Atrocités commises par les Arméniens sur la Population Musulmane Constantinople*, 1919.
- Gürün, Kâmuran. *Le Dossier Armenian Triangle*, 1984.
- Le Crime de Silence: Le Génocide des Arméniens* Paris, Flammarion, 1984.
- Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, 1968.
- Lowry, Heath W. "American Observers in Anatolia ca. 1920: The Bristol Papers," *Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey [1912-1926]*, Bosphorus University, İstanbul, 1984.
- Mayéwski, Général. *Les Massacres d'Arménie* Pétersbourg, Imprimerie Militaire, 1916.
- McCarthy, Justin. *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, NYU Press, 1983.
- Schemsi, Kara. *Turcs er Arméniens devant l'Histoire* Genève, Imprimerie Nationale, 1919.
- Shaw, Stanford J. and Ezel K. Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. II Cambridge, UP, 1977.
- Şimşir, Bilal. *British Documents on Ottoman Armenians*, Ankara, TTK.
- The Genesis of the Armenian Question*, Ankara, TTK, 1983.
- The Andonian "Documents" Attributed to Talat Pasha are Forgeries!*, Ankara, SBF, 1984.

The True Nature of the Telegrams Attributed by the Armenians to Talat Pasha, Ankara, TTK, 1983.

Toynbee, A. J. *The Western Question in Greece and Turkey*, Boston, Houghton Mifflin, 1923.